

SOU 2001:14 Sexualbrotten.

Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor

Efter kvinnofridsreformerna har förväntningarna på genomgripande förändringar av sexualbrotten varit stora. Förväntningarna har förstärkts av en serie omdiskuterade rättsfall angående sexualbrott mot barn och unga liksom om köp av sexuella tjänster. Problembildens allvar skärps dessutom av den gränsöverskridande exploateringen av kvinnors och barns kroppar i vad som kallats trafficking eller vit slavhandel och av nya forskningsdata från den första svenska omfångsundersökningen av mäns våld mot kvinnor.

1998 års Sexualbrottskommitté presenterar i sitt betänkande om sexualbrotten förslag till en serie mycket angelägna reformer. Förslagen ger särskilt barn ett väsentligt bättre straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, men viktiga förbättringar föreslås också beträffande vuxnas sexuella integritet. Detta till trots kan man ifrågasätta om reformerna på alla punkter är tillräckligt konsekventa, liksom om de är tillräckligt långtgående.

Brottsoffermyndigheten kommer i sitt remissvar främst att fokusera på vad som vore önskvärt utöver de förslag som kommittén presenterar. Detta innebär att myndigheten vill markera vikten av att samtliga kommitténs reformförslag genomförs, att förslagen beträffande vissa brott representerar en miniminivå av nödvändigt skydd av den sexuella integriteten i dagens Sverige och att Brottsoffermyndigheten på några punkter anser att ytterligare förstärkningar av det skyddet behövs. Inte minst nyligen publicerad forskning förstärker betydelsen av allt detta.

Texten disponeras så att myndigheten först kommer att beröra kommitténs allmänna utgångspunkter, vilket är en kommentar till dess kapitel 3 angående förövare och offer och utgör en bakgrund till de förslag till annorlunda brottsbeskrivningar och rekvisit som myndigheten framför. Dessa angår könsneutraliteten i lagtexten, att en gärning ska vara tillräcklig för koppleribrottet och att kriminaliseringen av människohandel för sexuella ändamål inträffar oavsett hur medvetna kvinnorna har varit om de förhållanden som de ska ”arbeta” under. Brottsoffermyndigheten menar dessutom att en mer gedigen genomlysning av våltäktsbrottet kunde ha genomförts och vill föra fram några ytterligare argument för att ifrågasätta om grundrekvisitet för våldtäkt bör vara tvång eller samtycke.

Myndigheten har också synpunkter på kommitténs kapitel 11 om utredningar och lagföringar, som medför att Brottsoffermyndigheten avslutningsvis framhåller behovet av att all personal inom rättskedjan, helst också socialtjänstens anställda, erbjuds möjligheter till ytterligare fortbildning för att så effektivt som möjligt kunna förvalta reformerna. Särskilda medel bör anslås till den fortbildningen.

Individ och samhälle

Sexualbrottskommittén beskriver förövare och offer utifrån ett dominerande individperspektiv. Att individerna har varierande makt i relation till varann tydliggörs dock, särskilt beträffande barns utsatthet i förhållande till vuxna. Behov av makt och kontroll beskrivs också som komponenter i övergrepp där båda parterna är vuxna. Samtidigt visar kommittén ett begränsat intresse för de samhälleliga, dvs. kulturella, sociala och strukturella, villkor som kan leda till över- respektive underordning.

Ett exempel på detta är när man skriver att: "I det enskilda fallet är det dock mer ointressant varför någon gjort sig skyldig till ett sexuellt övergrepp" (s 101) just före beskrivningen av förklaringsmodeller till våld och sexuella övergrepp. Därmed minskas intresset för dessa. På följande sida visar man tvekan inför strukturella perspektiv. Brottsoffermyndigheten hävdar tvärtom att de strukturella perspektiven är av särskild betydelse för att öka kunskaperna om sexualbrotten och minska utrymmet för fördomar. Strukturerna kan ses som en ram inom vilken övergreppen möjliggörs och sker, och därefter tolkas och bemöts av omvärlden. Det senare har alltså stor relevans för rättsväsendets representanter. Det påverkar brottsutredning och lagföring inklusive tolkningar av lagens rekvisit, värderingen av bevisning och möjligheten till ökad respekt för den som utsatts för sexualbrott.

En mängd forskning kan åberopas till stöd för detta, liksom utgångspunkter för det internationella arbetet angående mänskliga rättigheter för kvinnor och för barn, tillsammans med ett antal ställningstaganden av regering och riksdag. Några exempel är särskilt viktiga att lyfta fram.

Slagen dam

Utredningen innehåller åtskillig statistik angående sexualbrotten och visar tydliga insikter om att mörkertalen riskerar att vara omfattande. Den första svenska omfångsundersökningen av mäns våld mot kvinnor, *Slagen dam*¹, publicerades någon månad efter Sexualbrottskommitténs betänkande. Det finns därför anledning att sammanfatta den som komplement till betänkandets text om förövare och offer. Rapporten handlar om fysiskt och sexuellt våld liksom hotelser, vilket forskarna medvetet har samlat under den gemensamma benämningen våld.

Undersökningen riktades till 10 000 kvinnor i åldrarna mellan 18 och 64 år och fick en hög svarsfrekvens, över 70 procent. Kvinnorna ville alltså uttrycka sina erfarenheter av våld och dessa visar på klara samband mellan de olika formerna av våld. Resultaten visar också att kvinnorna mött våld i många former, såväl i som utanför sina parrelationer. Det könsrelaterade våldet bildar en kontinuerlig serie av händelser med moment av mäns fysiska, verbala och/eller sexuella övergrepp mot kvinnor.

- Nästan hälften av kvinnorna, 46 procent, har utsatts för våld av en man någon gång efter sin 15-årsdag.
- Fler än var femte ung kvinna, i åldern 18-24 år, har utsatts för våld under det senaste året.
- Fler än var tionde kvinna, 13 procent, har erfarenheter av att vara utsatt för grövre sexuellt våld av en man utanför en sexuell relation.
- Var tredje kvinna som separerat eller skilt sig från en man rapporterar att hon har utsatts för våld av en tidigare make eller sambo. Fler än var fjärde av dessa kvinnor rapporterar om ett systematiskt våld.
- Den vanligast våldsformen inom parrelationer är fysiskt våld. Var fjärde kvinna som har brutit upp ur relationen har utsatts för fysiskt våld av honom. Sambanden mellan mannens kontrollerande beteende och våld är starka.

1 Eva Lundgren m.fl. 2001 *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfångsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.

- Den vanligaste våldsformen utanför en parrelation är sexuellt våld. Var fjärde kvinna har utsatts för detta.
- Våldet utövas av män inom alla samhällsklasser och av män med olika etniska bakgrunder.
- Konsekvenserna av att vara utsatt för hotelser är allvarliga enligt studiens resultat. Kvinnor med erfarenheter av hot rapporterar om såväl fler som kraftigare fysiska och psykiska symptom än kvinnor med erfarenheter av fysiskt eller sexuellt våld.
- Självordsförsök och självordstankar förekommer också i högre utsträckning inom gruppen av kvinnor som hotats än inom gruppen av kvinnor som har utsatts för fysiskt våld.
- 15 procent av kvinnorna polisanmälde den senaste våldshändelsen. Ovanligast är då att anmäla sexuellt våld, endast 8 procent av kvinnorna anmälde att de utsatts för detta
- Fler än hälften av kvinnorna, 56 procent, har blivit sexuellt trakasserade. Två tredjedelar av de kvinnliga studenterna vid universitet och högskolor har utsatts för sexuella trakasserier.
- Våld och/eller sexuella trakasserier är något som nästan sju av tio svenska kvinnor, 67 procent, har erfarenheter av.

Resultaten talar för att våldets utbredning är omfattande i alla grupper av kvinnor. Kvinnor med högre utbildning har dock något högre rapportering än de övriga, likaså kvinnor i övre inkomstskikt.

Studiens resultat bekräftar tidigare forskning som visar att många kvinnor utsätts för könsrelaterat våld i sina parrelationer. Men den visar också något vi inte visste tidigare, nämligen att våld ofta förekommer också *utanför* nära relationer. Det är exempelvis så att var fjärde kvinna utsatts för sexuellt våld av en man som hon varken har eller har haft en sexuell relation med. Mannen kan då vara en arbetskamrat, chef, granne, släkting eller vän. I en knapp tredjedel av fallen var han en främling.

Svenska män utövar 82 procent av våldet mot kvinnor i relationer där paret lever tillsammans. Mannens utbildning tycks inte påverka om han använder våld eller inte. Alkoholkonsumtion som orsak till våldet får knappast stöd i rapporteringen. Både i de fall kvinnan uppger att maken/sambon dricker oftare än 1-2 gånger i veckan, liksom när mannen inte har druckit alkohol under det senaste året, finns en något högre rapportering av våld. Uppfattningen att det främst är män med invandrarbakgrund, ur socialt lägre skikt och/eller män med alkoholproblem som utövar våld mot kvinnor bekräftas alltså inte, tvärtom. - Denna slutsats bör särskilt noteras beträffande alkoholpåverkan som utredningen för fram som en individuellt utlösande faktor till våld och andra brott (s 102). Att alkohol och övergrepp så ofta kopplas samman bör ses som överlappande effekter av två sociala problem inom vår kultur: alkohol och våld. Det är därmed inte tillräckligt att hantera drogproblemet för att lösa problemen med våld och andra övergrepp.

När nästan varannan kvinna i Sverige mellan 18 och 64 år har utsatts för våld av någon man, måste väldigt många svenska män ha utsatt någon kvinna för våld. Härtill kommer att kvinnornas erfarenheter inte är avlägsna i tid. Särskilt de unga kvinnorna har varit utsatta för våld under senaste året. Detta säger oss att vår svenska kultur inte är jämställd utan att maktförhållandena mellan könen är mycket skeva. Forskningsresultaten i Slagen dam ger alltså starkt stöd för ett strukturellt perspektiv.

Ytterligare några ställningstaganden för att problemen behöver ses ur ett strukturellt perspektiv kan framhållas: Mänskliga rättigheter, kvinnofridspropositionen liksom vissa andra uttalanden av regeringen.

Mänskliga rättigheter

Kvinnofridsbetänkandet innehöll en redogörelse för den internationella utvecklingen. Det aktuella betänkandet gör också detta beträffande trafficking. Enligt Brottsoffermyndighetens mening är det angeläget att svenskt lagstiftningsarbete så nära som möjligt knyter an till mänskliga rättigheter. I Kvinnofrid beskrivs utvecklingen så långt den då hade kommit med Kvinnokonventionen och deklarationen om avskaffande av våld mot kvinnor.

Därefter hölls FNs fjärde internationella kvinnokonferens i Peking på hösten 1995, som också nämns i propositionen. I Peking antogs ett omfattande handlingsprogram som bland annat markerar att "Våld mot kvinnor är ett uttryck för de historiskt ojämlika maktrelationer mellan män och kvinnor", i artikel 118, och inkluderar såväl fysiskt, psykiskt som sexuellt våld liksom hot i sin definition av våld mot kvinnor. Man kritiserar frånvaron av utbildningsmedel och andra satsningar för att ta itu med orsakerna till och konsekvenserna av våldet - vilket är kritik som även har berättigande i vårt land. - Udden riktas dessutom mot medias exploatering av våld mot kvinnor, särskilt när de skildrar våldtäkt eller sexuellt slaveri eller använder kvinnor och flickor som sexobjekt, liksom mot pornografi. Man menar att detta är omständigheter som bidrar till fortsatt utbredning av våld mot kvinnor med beklaglig inverkan på allmänheten generellt men särskilt på barn och unga. - Det senare kan kopplas till sexualbrottskommitténs korta omnämnande av det "pornografiska regnet"(s 102) i samband med en socialpsykologisk förklaringsmodell. Ser vi till Peking-dokumentet är det uppenbart att det utgår ifrån strukturella perspektiv.

Det kan också vara värt att nämna att Sverige nyligen fått kritik av FN:s kommitté för övervakning av arbetet mot diskriminering av kvinnor, CEDAW-kommittén. Kritiken inkluderar omfattningen av våld mot kvinnor i och utanför familjen som enligt kommittén visar på fortsatt maktobalans mellan kvinnor och män i Sverige och kombineras med uppmaningar att stärka sina ansträngningar för att synliggöra och åtgärda detta.²

Sexualbrottskommitténs betänkande visar på viktiga insikter i barnperspektiv och medvetenhet om vilken makt en vuxen person ofta har i förhållande till barnet, i synnerhet om det är en vuxen som barnet är beroende av.

Sexualbrottskommittén återger också delar av Barnkonventionen, nämligen artikel 34 som anger vad konventionsstaterna särskilt har att åtgärda för att barn inte ska förmås att delta i någon olaglig sexuell handling, utnyttjas för prostitution eller pornografisk produktion.

Brottsoffermyndigheten vill lyfta fram två ytterligare artiklar i Barnkonventionen, som har särskild relevans beträffande övergrepp på barn och barns rätt i processen. Även om Barnkonventionen blivit mer känd och oftare åberopad än Kvinnokonventionen så finns det pedagogiska skäl att lyfta fram tydligt relevanta artiklar som inte alltid är allmänt kända. Här avses dels artikel 12, punkt 2 som markerar barnets rätt att höras i alla domstolsförfaranden som rör barnet, och som därmed har stor betydelse för hur förfarandet angående utredning och lagföring av brott mot barn ska kunna tillvarata barnets rätt, dels den i sammanhanget högst relevanta artikel 19 som beskriver barnets rätt till skydd för sin person på ett sätt som förtjänar att bli uppmärksammat såväl beträffande kraven lagstiftning som för dess bredd i kraven på förfarande och uppföljning för att garantera barnets bästa.

2 CEDAW/C/SR.510 and 511

Kvinnofrid

I stället för att vidareutveckla de redovisningar som betänkandet Kvinnofrid innehåller presenteras en sammanfattning av dem. Det leder till vissa oklarheter.

Medan olika förklaringsmodeller försöker förklara uppkomsten av mäns våld mot kvinnor, är våldets normaliseringsprocess inte en förklaringsmodell, vilket betänkandet antyder (s 102), utan en beskrivning av den process som kan utveckla och vidmakthålla våldet i en parrelation. Den bygger på Eva Lundgrens forskning, som till stora delar sammanfaller med andra forskares resultat, men också kompletterar dem, samtidigt som den liksom Kvinnofridsreformen utgår från ett strukturellt maktperspektiv.³

Begreppet sexualiserat våld, som några gånger förekommer också i betänkandet, används ofta som en samlingsbeteckning för kvinnomisshandel, våldtäkt, sexuella övergrepp på barn, sexuella trakasserier, prostitution och (vålds)pornografi. Sexualiserat våld är också en analytisk term som vill visa på inbördes samband mellan dessa olika yttringar av våld och sexualitet, liksom mellan dem och ojämlikheten generellt mellan kvinnor och män, barn och vuxna i samhället. Många forskare menar att förståelsen av till exempel våldtäkt eller övergrepp på barn, blir möjlig först om den kopplas ihop med dessa andra likartade uttrycksformer. Begreppet sexualiserat våld anger alltså ett strukturellt perspektiv. Det ska däremot inte användas som orsaksförklaring i enskilda fall, vilket förekommer som missuppfattning. - Dock inte av Sexualbrottskommittén. Här träffar det tidigare återgivna citatet helt rätt. - En individs handling kan aldrig förstås som direkt orsakad av ett samhälleligt eller strukturellt förhållande. Det är inte strukturen som slår eller våldtar. Samhällsstrukturen påverkar visserligen de individer som lever i den, men den dikterar inte enskildas handlingar. Däremot pågår ett ständigt samspel mellan struktur och individ, där enskilda väljer handlingsstrategier. Valet lägger grunden för det individuella ansvaret.

Jämställdhet

Det är inte ovanligt att svenska röster hävdar att politiken för jämställdheten i Sverige skulle ha passerat betydelsen av manlig överordning och kvinnlig underordning. Myten om jämställdheten kommenterades för inte så länge sedan i propositionen Olika på lika villkor, om en ny jämställdhetslag m.m. på följande sätt:

”Det är viktigt att se och erkänna att samhället har en lång historia av kvinnoförtryck. Den manliga normen och den manliga överordningen som en social och ekonomisk princip lever fortfarande kvar på många områden.

Principen har dock försvagats och förändrats. Den kan också sägas ha blivit mer osynlig i takt med de stora framsteg som onekligen har gjorts i fråga om kvinnans frigörelse. Föreställningen om att jämställdhet mellan kvinnor och män redan är uppnådd, är i själva verket i dag ett av de viktigaste hindren för en vidareutveckling i riktning mot jämställdhet.”⁴

Samtidigt har utvecklingen av den svenska relativa jämställdheten reducerat betydelsen av att vara kvinna respektive man på många sätt. Alltmer har blivit möjligt såväl privat som professionellt och offentligt för både kvinnor och män. Kanske är det just därför som kropp och sexualitet har blivit

3 Förutom den referens till Lundgrens artikel om normaliseringsprocessen kan det av Brottsoffermyndigheten publicerade utbildningsmaterialet som tagits fram för personal inom rättsväsendet, hälso- och sjukvården, tjänsten och kriminalvården under Rikspolisstyrelsens ledning ge ytterligare beskrivningar och exempel: *Kvinnofrid - att förstå bakgrunden till mäns våld mot kvinnor och dess effekter*. Umeå: Brottsoffermyndigheten 2001.

4 Prop. 1990/91:113, *Olika på lika villkor*, om en ny jämställdhetslag m.m. s 7.

synligare, ofta i kombinationer med makt och våld. Härtill kommer att kvinnors rätt till sexuellt självbestämmande och kroppslig integritet historiskt är det "sista" och minst utvecklade fältet av jämställdhet.⁵ Efter hand som insikten om att vuxna utsätts för övergrepp har ökat, har tystnaden kunnat brytas också om barns utsattheter. Det är antagligen också det svåraste av flera orsaker. Det mest privata när juridiken traditionellt avsett offentlighet, det mest privata för offret och kraftigt ångest- och värdeladdat att närma sig för de flesta.

Allmänna utgångspunkter

Det är Brottsoffermyndighetens uppfattning att en analys av bakgrunder till sexualbrotten hade varit önskvärd. Några grundläggande frågor borde då ha varit konstruktioner och uppfattningar av sexualitet, den heterosexuella dominansen och homosexualiteten, kopplingar till traditionell manlighet respektive kvinnlighet, liksom frågor angående erotisering av makt och våld. Det är inte möjligt att inom ramen för ett remissvar komplettera med detta och att visa på vilka konsekvenser en sådan grund hade kunnat få som en skärpning av argumenten för de föreslagna reformerna. Myndigheten vill ändå presentera några exempel.

Kriminologisk forskning och kriminalstatistik visar att brottsligheten är nära förknippad med två faktorer: ålder och kön. Unga män begår den överväldigande majoriteten av alla brott. Våldsbrotten begås huvudsakligen av män mot andra män, eller mot kvinnor och barn. Sexualbrotten begås främst av män mot kvinnor och barn, eller mot andra män. Mansforskare som t.ex. Robert Connell menar att många brott bara kan framstå som rimliga om de betraktas som en strategi för att skapa manlighet.⁶ Andra forskare har observerat detta beträffande mäns övergrepp i nära relationer, ytterligare andra har funnit mycket tydliga tecken beträffande gruppvåldtäkter.

Kön är alltså en viktig maktfaktor, men givetvis inte den enda, som kan bidra till över- och underordning. Andra väsentliga faktorer kan vara etnicitet, klass, sexuell läggning och ålder. Varje sådan faktor är väsentlig och samverkar med de övriga. Också detta sker utifrån kulturella värderingar och på såväl individuell som strukturell nivå. Även med beaktande av dessa andra faktorer finns det anledning att hävda att kön fortfarande har en så starkt strukturerande effekt att det är angeläget att våga se mönster relaterade till just kön. Kön ingår dessutom i alla de nämnda kategorierna och skapar varierande skillnader inom dem.

Utvecklingen av den svenska jämställdheten har reducerat betydelsen av kön och därmed förändrat förväntningarna på att vara kvinna respektive man, på många sätt. Historiskt i vårt land, men också i jämförelse med världen i övrigt, får vi exempel på förändrade innebörder av manlighet och kvinnlighet som stärker uppfattningen att kön inte är något statiskt utan tvärtom historiskt, kulturellt och socialt föränderligt.

Även om män dominerar som gärningsmän finns det också kvinnor som begår brott, även våldsoch sexualbrott. När en kvinna gör detta bryter hon mot den förväntade kvinnligheten. Hon bryter könsmönstret starkt redan om övergreppet riktas mot en vuxen man, men riktas hennes övergrepp mot ett barn utmanar hon även föreställningen om kvinnan som omhändertagande moder. Sker det i en lesbisk relation förvirrar det också vår traditionella uppfattning av förövaren - på ett liknande sätt som vi ännu har svårt att uppfatta en manlig partner som offer i en homosexuell relation. En kvinnas övergrepp uppmärksammas mer, upplevs som en starkare kränkning och möter kraftigare avståndstaganden än motsvarande handling från en man. Detta exemplifieras också i detta betän-

5 Se t.ex. tablan över kvinnors rätt i förändring, bilaga till utbildningsmaterialet nämnt i not 3, s 52 ff..

6 Robert W Connell 1995 *Masculinities*, University of California Press.

kande. Meningen med att uppmärksamma detta är inte att ursäkta kvinnors övergrepp, utan att återigen visa att det är meningsfullt att uppmärksamma hur kvinnor och män värderas olika. Det leder också till att andra strukturerande maktfaktorer än kön måste beaktas. Detta visas på ett utmärkt sätt i utredningen beträffande ålder och den makt en vuxen kan ha och förstärka i relation till barn.

Vad är sexualitet? Den frågan berörs inte uttryckligen i betänkandet. Bakgrunden till reformerna utgörs av en kortfattad historik över sexualbrotten. Kanske bidrar redan den historiken till att visa att också vår uppfattning av sexualitet har förändrats under en historiskt ganska kort period. Fram till 1799 straffades våldtäkt med lagens strängaste straff. Brottet sågs då som ett angrepp på faderns eller makens rättssfär. Den kvardröjande synen på kvinnan som mannens egendom medförde att våldtäkt inom äktenskapet inte kunde uppfattas som ett brott förrän ganska sent under 1900-talet. Det har alltså dröjt länge innan skydd och rättigheter kopplade till kvinnans självbestämmanderätt över sin kropp och sexualitet blivit politiska frågor. Många forskare hävdar att våra kulturella grundvärderingar alltså tycks bygga på en outtalad norm om att kvinnor förväntas vara tillgängliga för män med omsorg, kärlek och med sexualitet.⁷ Den sociala konstruktionen av i vart fall heterosexuell sexualitet inkluderar en presumtion för samtycke.⁸

Passion och våld kan vara näraliggande, sexualitet och våld också. En erotisering av våldet kan också följa normen av manlig dominans. Mannen blir sexuellt stimulerad och upphetsad av att uppleva hur våldet ger honom makt och kontroll över kvinnan. Påståendet om att makt och våld stimulerar erotiskt är laddat. Ytterligare forskning om detta är att vänta. Nordiska Ministerrådet har initierat ett fem-årigt forskningsprogram om kön och våld i Norden.⁹

Att lesbiska och homosexuella par bryter med det heterosexuella mönstret har skapat förväntningar om att de också bryter med traditionen av erotisering av makt, våld och överordning. Förhoppningen har varit att den homosexuella kärleken tvärtom skulle bygga på erotisering av likhet. Men också de lesbiska och homosexuella lever i strukturer med erotisering av makt och våld som riskerar att få likartade konsekvenser som inom heterosexuella "kärlekspar". Svenska nyvunna erfarenheter av detta finns, liksom genomlysningar i internationell forskning, tillsammans med ett växande intresse för queer-teori som problematiserar heterosexualiteten och dess dominans.¹⁰

Även om detta beträffande de homosexuellas rent straffrättsliga ställning troligen inte hade lett till annorlunda reglering än den som utredningen föreslår hade en bredare kunskapsbas kunnat bidra till att lägga grunden till en bättre förståelse och därmed lägga grunden till en effektivare implementering av deras straffrättsliga skydd om denna forskning redovisats

7 Anna G. Jonasdóttir 1991 *LovePower and Political Interst.* Örebro universitet: Örebro Studies 7, Karin Widerberg "Hur mycket kvinna får jag vara som vetenskapsman", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992 nr 3, s 58-63, 1995 *Kunskapens kön.* Stockholm: Norstedts.

8 Tove Stang Dahl 1994 *Pene piker haijker icke.* Oslo: Universitetsforlaget, s 221

9 Programstyrelsen har via Nordisk forskningsutdanningsakademien (NorFA) föreslagit följande fyra prioriterade områden. 1) Makt, våld, sexualitet och offerskapande som könsspecifik process. 2) Föräldraskap, kön och våld. 3) Maskulinitet och våld som ömsesidigt konstituerande samt kulturella definitioner av sexualitet som överordnar mäns och underordnar kvinnors sexualitet. 4) "Kulturens" och "kulturernas" betydelse för sambandet mellan kön och våld (www.norfa.no).

10 Om våld i lesbiska och homosexuella relationer se Kerry Lobel (ed) 1986 *Naming the Violence: Speaking out about lesbian battering.* Seattle, WA Seal Press, Claire Renzetti 1992 *Violent Betrayal: Partner Abuse in lesbian relationships.* Sage, David Island & Patrick Letellier 1991 *Men Who Beat the Men Who Love Them.* New York: Park Press, om queer-teori se t ex Pia Laskar "Kön, sexualitet och makt" och Eva Borgström "Queerstudeir i USA - och i Sverige", båda i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1998, nr 1 samt tidskriften *lambda nordica.*

Könsneutralitet

Under 1990-talet försvann de sista öppet kvinnodiskriminerande paragraferna i svensk rätt. Lagen påstås därmed ha blivit könsneutral. Ibland görs reservationen att man avser könsneutral i formell mening. Men inte heller det är en helt relevant beskrivning. Ordet neutral anknyter ju till något som skulle ha en plats mellan de underförstådda motsatserna, som här är man och kvinna.¹¹ Att kvinnor har fått samma rättigheter som män innebär att befintliga regler har öppnats för kvinnor. Om en regel som ursprungligen skapades för män inte samtidigt förändras för att även passa kvinnors livsvillkor blir den rättsliga åtgärden för att skapa jämställdhet på detta sätt ofta motsägelsefull. Den är visserligen progressiv därför att den förutsätter kvinnor och män som lika, men den är samtidigt tillbakahållande därför att vad som är ”det lika” härrör från det manliga. Flertalet påstått könsneutrala regler är därför egentligen dolt könsrelaterade. Detta kan också uttryckas som att lagen utgår ifrån ett antagande om att könen är lika, medan samhället i övrigt fortfarande behandlar och värderar kvinnor och män olika.

De problem kvinnor stöter på uppfattas då ofta som mer personliga än strukturella. Och särskilt beträffande skydd för kvinnors och barns kroppar och sexuella självbestämmande har problematiken varit mångfacetterad angående grundnormens konstruktion.

Paragrafen om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning är tämligen unika angående detta. Den utgår ifrån en grundnorm som främst bygger på kvinnors, dvs. de många offrens, erfarenheter. Grundnormen ger straffrättsligt skydd oavsett kön, men lagrummet delades upp i två stycken för att synliggöra den vanligaste aktören och det vanligaste offret. Denna lagstiftning kan alltså påstås vara verkligt könsneutral när det gäller uppbyggnaden av normen, samtidigt som den av pedagogiska skäl också innehåller en könsspecifik formulering. Lagrummet skiljer ut gärningar som män företar mot kvinnor som de har eller haft en nära relation till som gifta eller sambor. Detta förväntades vara värdefullt för att synliggöra och kartlägga omfattningen av mäns våld mot kvinnor i nära relationer.¹²

Kvinnofridsbetänkandet föreslog dessutom att lagtexten inte längre enbart skulle innehålla ”han/hans/honom”, som ett synbart arv av den manliga normens tidigare dominans, utan i stället tydligt skulle riktas till båda könen. Den formen av könsneutralitet fick också stöd och omsattes i lagstiftningen.¹³

Utöver detta föreslogs i Kvinnofridsbetänkandet att paragrafen ang våldtäkt skulle delas upp i två stycken därför att den annars döljer det faktum att våldtäkt så gott som uteslutande begås av en man mot en kvinna. (s 279) Här liksom beträffande fridskränkningen åberopades att man därmed skulle kunna få tydligare såväl pedagogiska som preventiva effekter plus att det skulle förenkla framtagandet av statistiska uppgifter som kan spegla den verkliga frekvensen av olika kategorier av våldtäkt. Till stöd för att inte tydliggöra parternas kön inom våldtäktsparagrafen åberopar Sexualbrottskommittén regeringens generella uttalande angående språket, dvs. han/hans/honom inte ska förekomma utan sina feminina motsvarigheter. Regeringen kommenterade däremot inte förslaget om att dela upp våldtäktsparagrafen i två stycken i propositionen. Att regeringen aviserade en total översyn av sexualbrotten bör därför kunna tolkas som en öppenhet också för denna fråga.

Sexualbrottskommittén beskriver att de flesta sexualbrott begås av män mot kvinnor och flickor, att syftet med reformerna är att öka jämställdheten, men att detta inte är tillräcklig anledning att frångå principen om att lagtexters språk ska vara könsneutralt. Brottsoffermyndigheten hävdar att det

11 Zillah R. Eisenstein 1988 *The Female Body and the Law*. University of California Press.

12 Prop 1997/98:55 *Kvinnofrid*, s 83

13 Prop 1997/98:55, s 88.

finns goda argument för att reglera åtminstone våldtäktsbrottet mellan vuxna på ett likartat sätt som beträffande grov fridskränkning respektive kvinnofridskränkning. Samma pedagogiska skäl som regeringen ansåg bärande angående den lagtexten är relevanta också här. Att organisera lagtexten så underlättar statistikföring, synliggörande och forskning om såväl de dominerande fallen som om de som angår andra parter.

En gärning tillräcklig för koppleribrott

Beträffande koppleribrottet återopar betänkandet bland annat att redan 1977 års Sexualbrottskommitté föreslog att det för straffansvar skulle vara tillräckligt med främjande eller utnyttjande av en prostitutionsförbindelse.

Efter sexköpslagen är detta numera möjligt att bestraffa som anstiftan av eller medhjälp till brott mot sexköpslagen. Åtskilliga argument kan dock återopas för att redan en förmedling av prostitution borde uppfattas som det allvarligare brottet koppleri. Menar man allvar med att försöka bekämpa prostitutionen för både samhällets och enskildas skull, vill man förhindra att ytterligare personer lockas in i prostitution och vill man ta fasta på den kunskap som finns angående prostitutionens skadliga effekter så bör redan *en* sådan gärning vara tillräcklig. Att sätta denna restriktivare gräns för koppleri skulle främst öka risktagandet för exploatering, men även kunna påverka rekryteringen till prostitution och i någon mån minska möjligheten för den som önskar köpa sex att kunna förverkliga det.

Koppleribrottet kan också förtjänas att bli jämfört med häleribrottet. För den som förmedlar eller skaffar sig otillbörlig vinning av kriminellt åtkommet gods är det tillräckligt med en gärning. För ett kriminellt utnyttjande av en person borde inte någon högre gräns för straffvärde behöva diskuteras.

I författningskommentaren till koppleribrottet (s 560) återopas och återges en text av Per Ole Träskman "Går det att tygla lustan?". Det kan vara värt att framföra att den texten bland annat har analyserats av Eva-Maria Svensson och av Hanna Olsson, som båda förhåller sig kritiska till Träskmans utgångspunkter beträffande sexualitet.¹⁴

Människohandel för sexuella ändamål

Beträffande brottet människohandel för sexuella ändamål bidrar de synpunkter som framförts ovan till slutsatsen att även om personerna är medvetna om att de i ett annat land ska prostituera sig eller på annat sätt kommer att utsättas för sexuell exploatering ska utnyttjandet av dem innefattas i den föreslagna paragrafen 3a i 4 kap Brottsbalken. Sexualbrottskommittén konstaterar att personernas valmöjligheter ofta är mycket begränsade. Att då öppna för en lukrativ handel under sken av "frivillighet" framstår närmast som cyniskt i relation till de berörda. Det riskerar dessutom att skapa avsevärda tillämpningsproblem om man måste klargöra dessa personers/kvinnors medvetenhet om vad som kan vänta dem. Fokus bör istället riktas mot profitörerna som utnyttjar fattigdom och arbetslöshet i de länder där rekryteringen sker för att möta efterfrågan på sexuella tjänster i rikare länder.

Den föreslagna kriminaliseringen harmonierar inte heller med den svenska sexköpslagen. Där kriminaliseras köparen trots motpartens insikter. Den ännu grövre exploatering som människohandeln innebär av personer som dessutom har främmande etnicitet bör rimligen ha samma skyddsstandard.

14 Eva-Maria Svensson "Kritik av en juridisk argumentation - det krävs två för att dansa en tango!" i Nordborg m.fl. (red) 2000 *Strategier och kontrakt för ekonomi och kärlek. Rapport från 10:e Nordiska Kvinnojuristmötet*, s 23-44, Hanna Olsson "Männen, lagen och prostitutionen, i samma rapport", s 135-148.

Dessutom går det att hävda att samtycke inte har rättslig relevans beträffande "försäljning av kroppen".¹⁵

Brottsoffermyndigheten menar att kriminalisering av människohandel för sexuella ändamål ska ske oavsett hur medvetna kvinnorna kan ha varit om de förhållanden som de ska "arbeta" under. Kraven på att rekryteringen eller transporten ska ha skett genom olaga tvång, vilseledande eller på något annat otillbörligt sätt bör alltså tas bort ur straffbestämmelsen

Bristande samtycke eller tvång för våldtäkt

Sexualbrottskommittén föreslår att det för våldtäkt mot vuxen ska krävas tvång eller hot, men att kravet på råntvång slopas så att en lägre grad av tvång blir tillräckligt för straffansvar. Detta är ett mycket viktigt steg i positiv riktning. Brottsoffermyndigheten vill trots detta väcka frågan om tiden inte skulle kunna vara mogen för att bristande samtycke ska vara gränsen för våldtäkt.

Kommittén anför en serie goda argument för detta, som det är lätt att instämma i. Motargumenten är inte alltid lika bärande. Ett av dem bygger på offrets ställning i processen. Men oavsett var gränsen för kriminalisering dras är det i den här typen av mål framför allt brottsoffrets berättelse som får betydelse som bevisning i processen. Det finns sällan andra direkta bevis i form av vittnen utan i bästa fall ett antal stödbevis i form av rättsintyg, skadade kläder och kanske vittnen som i efterhand fått förtroenden eller gjort egna iakttagelser. Att processen, om gränsen sätts vid bristande samtycke, av just den anledningen skulle inriktas på hur kvinnan klär sig, betar sig eller uppträder före övergreppet eller om frivilligt sexuellt umgänge förekommit tidigare mellan parterna (s 127-128) förefaller ologiskt. Ett samtycke skapas inte via klädseln eller av att parterna haft sexuellt umgänge med varann förut. Dessvärre är det ett faktum att det ännu förekommer att sådana omständigheter behandlas i processer trots kravet på tvång eller hot. Att domstolens ansvar för att hindra kränkande eller ovidkommande frågor till den som misstänks ha varit utsatt för våldtäkt, markeras eller skärps (s 127) vore därför angeläget - oavsett om bristande samtycke blir det avgörande rekvisitet eller inte. Att samtycke som rekvisit dessutom skulle medföra att den som har sexuellt umgänge alltid har ett ansvar för att förvissa sig om att partnern har samtyckt kan tyckas vara en naturlig följd av kommitténs ambition att markera vikten av sexuell självbestämmanderätt och integritet.

Sammantaget skulle en reform med bristande samtycke som utgångspunkt alltså kunna innebära en framgång - och inte den tillbakagång som kommittén befarar. Lagens normerande verkan kan också förväntas bli till viktigt stöd för särskilt unga kvinnor som markering av att lagen ger dem all rätt att avvisa sexuella inviter liksom att avbryta en fysisk, sexuell kontakt om den blir motbjudande.

Härtill kommer att fler kvinnor minns att de sagt nej och att de värjt sig med att försöka hålla mannen ifrån sig än exakt vad mannen utsatte dem för form av tvång eller våld innan kvinnan väljer passivitet som strategi för att åtminstone slippa påtagliga fysiska skador utöver de ofrånkomliga psykiska.

Att våld mot person historiskt sett har bedömts som ett av de värsta angreppen inom straffrätten (s 132) är inte något bärande argument mot en förändring. Snarare tvärtom. När den värderingen etablerades var det enbart män som hade inflytande på lagstiftning och praxis. För dem var fysiskt våld värst, medan sexuella kränkningar länge endast angick kvinnor. Denna värdering är alltså en av dem som kan ifrågasättas ur jämställdhets- och könsperspektiv. För kvinnor upplevs sexuella

¹⁵ Jenny Westerstrand "En främmande fågel - Lagen om förbud mot köp av sexuella tjänster ur ett feministiskt rättsligt perspektiv." Examensarbete i juridik. Uppsala universitet.

övergrepp som värst och de riskerar att få förödande konsekvenser på kvinnors hälsa. Rapporten Slagen dam innehåller färska och skrämmande data om detta, liksom om de negativa konsekvenserna av att leva under hot om detta. Denna gradering av brottstyperna, med sexuella övergrepp som de mest traumatiserande, är dessutom väl belagd inom den viktimologiska forskningen.

Sexualbrottskommittén beskriver svårigheter med att definiera samtycke (s 133). Den argumenterar för att samtycket bör vara förenligt med reglerna om samtyckets betydelse i straffrätten och åberopar reglerna som medför ansvarsfrihet för en annars straffbar handling (BrB 24:7). Tove Stang Dahl har hävdad att utgångspunkten beträffande våldtäkt bör vara en annan: ”Här är det tal om det motsatta: En annars straffri handling som blir straffbar därför att samtycke saknas, eller därför att det är brister i ett eventuellt lämnat samtycke”.¹⁶ Den utgångspunkten kan tydliggöra ansvaret och de rättsliga konsekvenserna för den som inte fått samtycke eller tvingat fram det. Hon föreslog därför en argumentation i analogi med den som är utgångspunkten i Avtalslagen 29 §. Följs den rekommendationen så avlastar man offret bland annat det tunga ansvar som kommittén befarar annars skulle kunna uppstå i en skräckfylld och kaotisk övergreppssituation (s 134).

Ytterligare en ytterst viktig straffrättslig aspekt avser den misstänktes rättssäkerhet. Betänkandet ställer frågan: Hur ska han kunna freda sig mot bristande samtycke, som kanske är ”tyst” eftersom några formella krav på samtycket inte finns? (s 134) En engelsk socialpsykologisk studie visar att grunden till denna problematik inte tycks vara att män inte skulle förstå sexuella avvisanden, utan att de inte tycker om dem. Forskarna hävdar att både män och kvinnor har en högt utvecklad förmåga att framföra och förstå avvisanden, inklusive sådana som inte innehåller ordet ”nej”. Det är inte kvinnornas kommunikationsförmåga som bör ifrågasättas utan deras manliga partners anspråk på att inte förstå att kvinnorna avvisar sex. De menar därför att när män hävdar att de inte har ”förstått” avvisanden som ligger i linje med kulturellt normativa mönster kan man uppfatta detta som ”rättfärdiganden av våldshandlingar”.¹⁷

Beträffande våldtäktsbrottet är det avslutningsvis intressant att jämföra betänkandets beskrivning av såväl det engelska exemplet (s 135 ff) som ställningstagandena angående rekvisitet våld eller samtycke som utredningen givit dessförinnan med en nyligen publicerad analys av svensk och engelsk rätt beträffande våldtäkt.¹⁸ Författaren menar att oavsett om rekvisitet är bristande samtycke som i engelsk rätt eller tvång som i den svenska så påverkas domstolarna i hög grad av bekönade uppfattningar av sexualitet, tvång och subjektivitet vid tolkningen av hur våldtäkt definieras. Efter analys av svenska rättsfall, främst från Högsta domstolen, konstateras dessutom att även de svenska domstolarna tenderar att ifrågasätta samtycke när de tar ställning till om det handlat om våldtäkt eller inte. Det leder i sin tur till att det i såväl svenska som engelska domstolar finns en fokusering på offret i negativ mening.

Utredningar och lagföring

Sexualbrottskommittén har också haft i uppdrag att göra praxisundersökningar beträffande utredning, bevisvärdering och straffmätning i mål angående sexualbrott.

Kommittén anger att senare tids forskning ger anledning att ifrågasätta de erfarenhetssatser och bevisvärderingsmetoder som tillämpas beträffande sexualbrott mot barn (s 345). Dessvärre finns det anledning att med kraft understryka detta. Utöver de referenser som utredningen redovisar kan

¹⁶ Dahl 1994, s 220, vår översättning.

¹⁷ Celia Kitzinger och Hanna Frith ”Det är bara att säga nej”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2000 nr 3, s 19).

¹⁸ Ulrika Andersson 2001 ”The Unbounded Body of the Law of Rape: The Intrusive Criterion of Non-Consent, i Nousiainen et.al. (eds) *Responsible Selves*. Ashgate

särskilt publikationen av Diesen med flera Bevis 6 Sexuell övergrepp mot barn åberopas. Där framkommer bland annat att en genomgång av förundersökningar efter samtliga anmälningar inom ett polisdistrikt i Stockholm visar att inte ens erkännanden alltid leder till åtal¹⁹, att många undersökningar läggs ner för tidigt liksom att åtalsprövningen kan vara för restriktiv i bevishänseende. Åtalsfrekvensen har minskat radikalt, från 12 procent 1996 till sex procent under 1998 och år 2000. Orsakerna till detta analyseras också. Bland dessa nämns att sexuella övergrepp är krävande att utreda, varierande men ofta otillräcklig kompetens särskilt beträffande förhörstekniker och defensiva hållningar. Slutsatsen är att det knappast finns någon rättvisa för utsatta barn. Dessutom är det inte heller att vänta att de sociala myndigheterna kommer att kunna lösa den konflikt som utmynnat i misstanken. Om den misstänkte är en förälder till barnet kan effekten bli att barnet måste leva tillsammans med den misstänkte förövaren som vårdnadshavare eller i princip åläggs umgängesplikt med denne. Detta kan kontrasteras mot att en vuxen som upplever sig utsatt för övergrepp har möjlighet att välja separation eller skilsmässa och kanske också kan få visst skydd via besöksförbud.

Barnens situation är mest utsatt och värnlös. Också beträffande vuxna finns det anledning att ifrågasätta rättssystemets värderingar, vilket redan framhållits ovan. Brottsoffermyndigheten har utöver detta anledning att framhålla att ärenden angående brottsskadeersättning har visat på att reglerna om förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse inte alltid tar den hänsyn till enskilda intressen som lag och förarbeten förutsätter.

Också beträffande värderingen av vuxna offer som utsatts för sexualbrott finns, vilket torde ha framgått ovan mycket övrigt att önska. Inom rättssystemet finns stora variationer beträffande detta, vilket också är problematiskt utifrån rättsstatens princip om likhet inför lagen. Åtskilliga rättsfall kan åberopas till stöd för att kvinnan för att få juridisk upprättelse för våld eller sexuella övergrepp måste uppfylla kriterier av ärbarhet och vara övertygande i positionen som ”det goda offret” utifrån föreställningar om den kvinnliga sexualiteten. Helena Sutorius bidrar till att belysa detta i en tydlig analys av det så kallade Södertäljemålet, NJA 1997 s 538.²⁰

Sammantaget visar detta att utbildningsbehovet är stort för i princip samtliga rättsväsendets aktörer. Härtill kommer insikter om att brister i kompetens för att möta särskilt barns men även vuxnas behov efter sexuella övergrepp finns också inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården. Förutom att forskningen blottlägger detta kan Brottsoffermyndigheten konstatera brister via dokument och uppgifter i ärenden om brottsskadeersättning.

Brottsoffermyndigheten hävdar därför att det är nödvändigt med speciella utbildningsinsatser angående sexualbrotten. Det aktuella betänkandet är därvidlag inriktat på rättsväsendets aktörer, vilka kan ses som en primär målgrupp. Utöver de yrkesgrupper som betänkandet aktualiserar vill Brottsoffermyndigheten även framhålla advokat kåren. Bland dem ska målsägandebiträden rekryteras. De har särskilt viktiga funktioner för att tillvarata brottsoffrens intressen och rättigheter. Utbildningsinsatser bör därför även inkludera fortbildning av dem.

Beträffande de som kan komma att utses till särskilda företrädare för barn har Brottsoffermyndigheten erbjudit utbildningar på regeringens uppdrag. Dessa utbildningar mötte en glädjande stor efterfrågan och behöver upprepas för att nå fler intresserade advokater.

Dessutom behöver personal inom socialtjänsten fortbildning, i synnerhet för att kunna förverkliga ett relevant stöd till barn som utsatts för sexuella övergrepp.

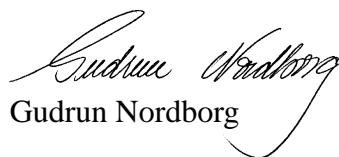
19 Diesen 2001 s 98

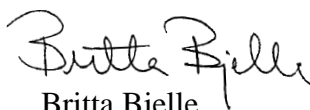
20 ”Södertäljemålet och frågan om kvinnors sexuella självbestämmanderätt” i Görel Granström (red) 1999 *Lika inför lagen?* Uppsala: Iustus förlag.

Kommitténs förslag om fortbildning (s 336) bör enligt Brottsoffermyndighetens mening därför ges hög prioritet. Myndigheten vill också framföra att det särskilt för att komma närmare ett förverkligande av principen om barnens bästa bör bedrivas motsvarande fortbildning för advokater och för socialtjänstens personal. Brottsoffermyndigheten har, som betänkandet framhåller, bred kunskap om brottsofferfrågor och har dessutom genomgående fått goda omdömen för genomförd fortbildning. Utbildningssatsningarna bör därför genomföras i samverkan med myndigheten.

Myndigheten vill dessutom framhålla att fortbildningen bör tilldelas ekonomiska resurser. Flera skäl kan åberopas. Det tyngst vägande skälet är att det för att skapa fördjupade insikter och relevant kompetens krävs medverkan av kompetenta föreläsare. Ett annat skäl är att statsmakten annars riskerar att visa tecken på ett avtagande intresse för brott mot kvinnor och barn, eftersom vissa medel för utbildning ställts till förfogande i samband med kvinnofridsreformerna och brottsofferpropositionen. De utbildningssatsningarna är visserligen ännu inte slutförda, men även om de kan förväntas lägga grunder till ökade insikter så avser de inte de ur flera perspektiv särskilt krävande sexualbrotten.

Föredraget av

Gudrun Nordborg

Britta Bjelle
generaldirektör